

Corderia i cistelleria d'espart a la península Ibèrica

Carlos Fontales

C/ Iglesia, 5
40182 Caballar (Segovia)
carlosfontales@gmail.com

DOI: 10.57645/20.8080.08.3

Resum

Aquest article és una breu aproximació a la corderia i cistelleria amb espart a la península Ibèrica amb un especial èmfasi al seu vessant artesà en particular. Amb aquest objectiu, l'estudi es compon de diferents apartats: l'espart, estudi de la matèria primera, la seva història i usos, i les diferents tasques d'elaboració; la corderia, tasques d'obtenció i diferents tipus de cordills, i la cistelleria, preparació del material segons les dues variants: picat i sense picar, i referència a algunes de les tècniques més habituals en l'elaboració cistellera.

L'article s'acompanya d'una sèrie de fotografies i dibuixos explicatius, així com d'una bibliografia sobre el tema.

Paraules clau: espart, corderia, cistelleria, artesanía, península, ibèrica

Resumen

Este artículo es una breve aproximación a la cordelería y cestería de esparto en la península ibérica atendiendo particularmente a su vertiente artesana. Con esta finalidad el estudio se compone de distintos apartados: el esparto, estudio de la materia prima, su historia y usos, así como las diferentes labores; la cordelería, labores de obtención y distintos tipos de cordeles, y la cestería, preparación del material en sus dos variantes: picado y sin picar, y referencia a algunas de las técnicas más habituales en la elaboración cestería.

El artículo se acompaña de una serie de fotografías y dibujos explicativos, así como de una bibliografía sobre el tema.

Palabras clave: esparto, cordería, cestería, artesanía, península ibérica

Abstract

This article is a brief overview of esparto cordage and basketry in the Iberian Peninsula, focusing particularly on its artisanal aspect. To this end, the study is composed of various sections: Esparto - examination of the raw material; its history and uses, as well as different tasks -, cordage - tasks of obtaining and different types of cords -, and basketry - preparation of the material in its two variants, chopped and unchopped, concerning to some of the most common techniques in basket making.

The article is accompanied by a series of explanatory photographs and drawings, as well as a bibliography on the subject.

Keywords: esparto, cordage, basketry, craftsmanship, Iberian Peninsula

Introducció

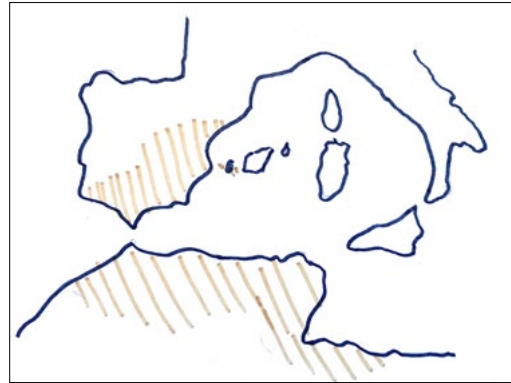
Entre l'enorme varietat de plantes usades a la cistelleria i corderia tradicional de la península Ibèrica, l'espert destaca tant pel seu ús generalitzat al centre i al sud del territori com per la varietat d'aplicacions, tècniques i treballs realitzats amb aquest material. Això últim adquireix una rellevància especial si es té en compte que l'aparició d'aquest material està circumscrita a una àrea molt petita dins del context mundial: el nord del Magrib i el ja esmentat centre i sud peninsular.

Matèria primera

L'espert (*Macrochloa tenacissima* o *Stipa tenacissima*) és una gramínia perenne que creix fent motes en masses compactes de terra. Aquestes motes estan compostes per multitud de fulles linears, flexibles i llargues (d'entre 30 i 100 cm) acabades en punta (imatge 1). L'espert necessita climes assolellats, secs i semiàrids de sòls esteparis amb gran proporció de calç, situats entre el nivell del mar i els 2000 metres d'alçada. És endèmic de la regió mediterrània occidental, i es troba al nord d'Àfrica (el Marroc, Algèria, Tunísia i Líbia), a l'àrea del sud, del centre i de l'est de la península Ibèrica, i a determinats llocs d'Eivissa (imatge 2).

Imatge 1. Mota

Imatge 2. Distribució geogràfica de l'espert

Història i usos

A la península Ibèrica destaca, entre altres, el conjunt de peces trobades a la Cueva de los Murciélagos (Albuñol, Granada): diversos parells de sandàlies i alguns cistells de diferents factures i tècniques amb una antiguitat aproximada de 9500 anys (imatge 3). Però la gran sofisticació tècnica present en els objectes i fragments d'objectes trobats fa suposar que l'ús d'aquest material es remunta a molt temps enrere.

Els romans van anomenar *Campus Spartarius* una àrea indeterminada del sud-est peninsular que probablement s'estenia entre les actuals províncies de Múrcia, Albacete i zones limítrofes. D'allà extreien l'espert que empraven, entre altres finalitats, per elaborar cordes i cistells que exportaven a Itàlia i a altres països, possiblement des de Cartago Nova, com a principal port de sortida.

Imatge 3. Sandàlies. Cueva de los Murciélagos. Albuñol (Granada)

Coetani a aquesta producció consta l'ús de l'espart entre els camperols del sud-est peninsular per confeccionar llits, torxes, calçat i els vestits dels pastors.

Destaca també l'ús que van fer de l'espart els romans en la fabricació dels esportons emprats a les mines de Río Tinto (Huelva), Mazarrón (Múrcia) o Aljustrel (Alentejo, Portugal).

La utilització de l'espart va tenir un enorme apogeu en acabar la Guerra Civil espanyola, fins al punt que va ser declarada «fibra nacional» i es va crear el Servicio Nacional de Esparto. Amb l'arribada d'altres materials com el sisal o el cànem a partir dels anys cinquanta del segle passat i la posterior incursió del plàstic, l'espart va perdre la major part del valor econòmic que tenia. A Espanya, actualment el seu ús està dedicat fonamentalment a la fabricació d'estopa per als escaiolistes i a l'elaboració casolana de diversos estris cistellers.

Al llarg de la història els usos més importants de l'espart han estat els següents:

- Corderia: fabricació de diferents tipus de sogues i cordills.
- Cistelleria: innumbrables tipus de cistells i altres recipients emprats en les feines domèstiques i d'agricultura, ramaderia i pesca.
- Usos tèxtils: elaboració de sacs a partir de l'espart pentinat.
- Usos industrials: fabricació de pasta de paper per a la indústria paperera, indústria molt important fins fa unes dècades.
- Altres usos menors: calçat, seients de cadires.

Feines de l'espart

La multiplicació de l'espart es fa seguint tres mètodes: per llavor, per plantació de brots i per mitjà de la regeneració per foc, i les mates poden arribar a viure més de seixanta anys. La recol·lecció es fa preferentment entre juliol i octubre, quan està *curat*, i consisteix a arrencar les fibres de la mota amb l'ajuda d'un pal o ferro en forma de tenalla, anomenat agafadora. Un cop arrencat, l'espart *cru* s'estén al sol uns vint dies, a partir dels quals ja es pot emprar.

Si es vol obtenir un espart més fort i resistent, l'espart es pot *coure*. La *cocció* consisteix a introduir-lo en aigua a temperatura ambient durant un mes aproximadament. Aquest espart es denomina *en branca* i s'acostuma a emprar en cistelleria, però si es vol utilitzar en corderia cal picar-lo per desprendre la part llenyosa de les fibres. Tradicionalment aquest picat es feia copejant l'espart amb una maça, però actualment es fa, en general, amb picadores mecàniques o laminadores.

Per a l'ús en la indústria tèxtil i de la corderia, l'espart picat primer es pentina amb l'objectiu de separar les fibres que integren les fulles de l'espart. Amb aquesta finalitat, fins fa unes dècades s'empraven les cardes manuals, que posteriorment es van substituir per les cardadores elèctriques. Un cop aconseguit un material susceptible de ser encordat o filat, s'empraven les rodes dels filadors, actualment rellevades per les màquines filadores.

L'espart en branca s'ha d'introduir en aigua unes hores abans de treballar-lo. En canvi, l'espart picat només cal humitejar-lo uns minuts.

Corderia

La corderia és l'operació de cargolar grups de fibres per aconseguir fils que, posteriorment, es combinen en nombre i formes diferents. Els noms de les cordes així aconseguides són innumbrables i estan relacionats amb les diferents àrees d'ocupació o fabricació, aquí només en deixarem constància d'alguns.

La corderia realitzada amb espart es fa majoritàriament de dues maneres, amb espart picat i amb espart picat i pentinat.

En el primer cas, com que s'empren fibres curtes, la corderia es fabrica manualment, és a dir, sense estris o maquinària de suport. Els tipus de cordons més habituals en corderia d'espart picat són els següents:

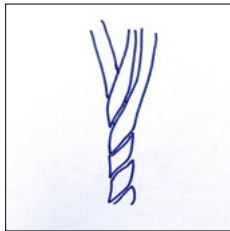
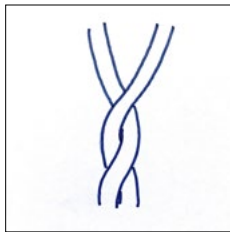
- el cordillet, cordeta o filet de dos fils (imatge 4) i
- el cordillet, cordeta o filet de tres fils (imatge 5).

En el segon cas, les màquines filadores, actualment, i les rodes dels filadors, en altres temps, elaboren tres tipus de cordills:

- Filàstica: cordill d'un sol fil
- Filet: cordill de dos fils
- Piola: cordill de tres o quatre fils. Aquesta corderia és molt apreciada en agricultura, pesca, ramaderia, alimentació, etc. (imatge 6).

Cordant cordills de filet i de piola de dos, tres i quatre fils es fa l'ensurat de maromes. Els calabrots són maromes gegants amb finalitats marítimes.

El fil obtingut a les filadores també es pot teixir per obtenir sacs, estores o reixetes. Finalment, amb les *estopes* que es desprenen del pentinat tradicionalment se'n fabrica corderia basta, farcit de seients o fregalls.

Imatge 4. Cordill de dos fils

Imatge 5. Cordill de tres fils

Imatge 6. Diferents tipus de cordills

Cistelleria

La producció d'objectes cistellers fets amb espert és immensa. Qualsevol pagès recorria a l'espert per fabricar allò que pogués necessitar i que fos susceptible de fer-se amb aquest material. Així doncs, a l'habitual producció de cistells, cabassos, cofes, sàries, alforges, estores o manxons per a l'oliva caldria afegir els diferents tipus d'espardenyes per calçar-se, les gàbies per recollir cargols, els garbells per assecar figues, les estores, el revestiment de garrafes i garrafons, i un llarg compendi d'estrís impossible de registrar.

La major part de la cistelleria fabricada amb espert es fa cosint trenats de diferents grups d'esperts anomenats ramals i encreuats fets prèviament. Són notòries també altres tècniques que no fan servir els trenats, com l'*espert en branca* i l'*espiral cosida* (imatges 7 i 8).

Per a l'elaboració de cistelleria, l'espert pot estar en branca o picat, i en tots dos casos pot ser cuit o sense coure. Les trenes es fan a mà i per cosir-les s'utilitzen agulles l'ull de les quals es troba a l'extrem superior (anomenades *almaraces* en castellà) i agulles de diferents mides.

Els trenats aconseguits amb espert picat reben els noms de trenes, *soguillos* i *recinchos*,¹ segons el nombre de ramals que fan servir i com es combinen. Els trenats fets amb espert cru sense picar tenen altres denominacions, les més habituals són *pleita* o *llata* i *punt de cofí* (imatges 9 i 10).

Quant a les tècniques d'espert cosida i espert en branca, la primera utilitza cordill d'espert picat per cosir i espert sense picar com a material sobre el qual es cus. L'espert en branca es fa amb espert sense picar.

Imatge 7. Costurer fet amb la tècnica d'espert en branca

Imatge 8. Cantimplora feta amb la tècnica d'espert cosida o punt de rusc

Imatge 9. Cistella elaborada amb tècnica de llata

Imatge 10. Cistella elaborada amb tècnica de punt de cofí

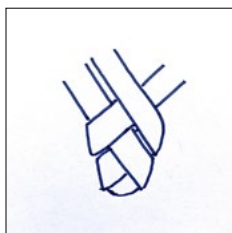
Trenats més comuns fets amb espert picat:

- *Guita*, *lía* o trena de tres ramals (imatge 11)
- *Recincho* o teixit de quatre ramals (imatge 12)
- *Soguillo* o cordó de cinc ramals (imatge 13)
- *Crineja*, *recincho* o teixit de cinc ramals (imatge 14)
- *Soguillo* o cordó de vuit ramals (imatge 15)

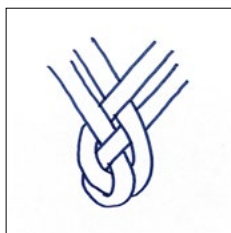
Els trenats més comuns fets amb espert cru o cuit sense picar són:

- Les *pleitas* o *llates*: les més habituals utilitzen entre nou i quinze ramals (imatges 16 i 17)
- L'espert *enredau* o *punt de cofí* (imatge 18)

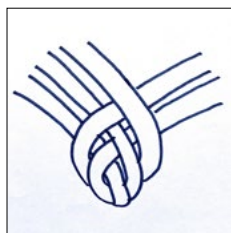
1. La terminologia emprada en aquest article en relació amb les tasques i objectes d'espert ha estat recollida a Albacete.

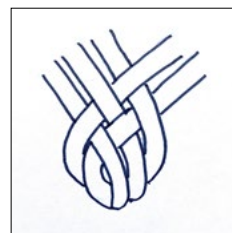
Imatge 11. Trena de tres ramals

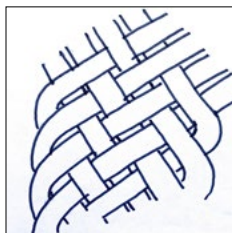
Imatge 12. *Recincho* o teixit de quatre ramals

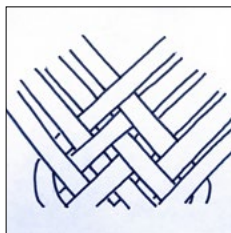
Imatge 13. *Soguillo* o cordó de 5 ramals

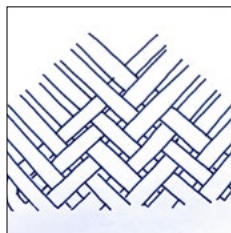
Imatge 14. *Crineja*, *recincho* o teixit de cinc ramals

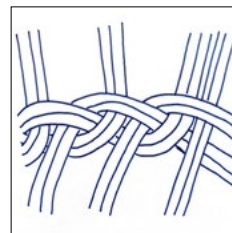
Imatge 15. *Soguillo* o cordó de vuit ramals

Imatge 16. Llata de nou ramals

Imatge 17. Llata de quinze ramals

Imatge 18. Punt de cofi

Bibliografía

- Alfaro Giner, C. 1984, *Tejido y cestería en la Península Ibérica*, Madrid, Instituto Español de Prehistoria. C.S.I.C, Bibliotheca Praehistorica Hispana.
- Ballester Navarro, M. et al. 1983, *l Artes y costumbres populares de la región de Murcia*, Cartagena, Murcia, Ediciones Mediterráneo.
- Blanco Martínez, E. 1982, *Espartería artística*, Escuela de artes aplicadas y oficios artísticos de Úbeda.
- Castellote Herrero, E. 1982, *Artesanías vegetales*, Madrid, Editora Nacional.
- Cieza Siglo XX 2002, *Tiempos de Esparto. Memoria gráfica*, volumen I, Cieza, Edita Villa Atalaya - Ateneo de la villa de Cieza.
- Fajardo, J. et al. 2015, *Traditional Craft Techniques of esparto grass in Spain*, The Society for Economic Botany by The New York Botanical Garden.
- Fontales Ortiz, C. 2013, *Más que cestos. Cestería española*, Rotura Madrid.
- IEFP (ed.) 2013, *Idades entrelaçadas. Formas e Memórias das Artes de Trabalhar Fibras Vegetais*, Lisboa, Instituto do Emprego e Formação Profissional.
- Janin, P. 2023, *La cultura y los paisajes del esparto en España*, Ministerio de Cultura y Deporte.
- Kuoni, B. 1981, *Cestería Tradicional Ibérica*, Ediciones del Serbal.
- Mansanet Serrano, J. A. 2023, *El esparto & técnicas. Su cultura (Volúmenes 1 y 2)*, Punto Rojo Libros.
- Martínez Sevilla, F., Herrero-Otal, M. Marin-Seijo, M. et al. 2023, The earliest basketry in southern Europe: Hunter-gatherer and farmer plant-based technology in Cueva de los Murciélagos (Albuñol), *Science Advances*.
- Revista de Estudios Almerienses 2022, *El esparto en el sureste peninsular. Un recurso en continua evolución*, Diputación de Almería, Área de Cultura y Cine, Instituto de estudios almerienses.
- Sanchez Sanz, E. 1982, *Cestería tradicional española*, Madrid, Editora Nacional.
- Torres Faubel, M. 2015, *La memoria dels oficis perduts. Els Espardenyers*. Ajuntament de Lliria.